

SELÇUKNÂME'DE EDEBÎ SAVAŞ TASVİRLERİ

Muhittin ELİAÇIK

Özet

Divan edebiyatı sadece mahbubun uzuvları üzerinde dönüp dolaşan ve kalıplaşmış konuları işleyen bir edebiyattan ibaret olmayıp, hayatın çok önemli bir kesitini oluşturan, çağ açıp çağ kapatan savaşları da edebî sanatlarla tasvir edip anlatan bir edebiyattır. Tarih ve edebiyat kitaplarında mazmun hâline gelmiş kelime ve kavramlarla işlenmiş ve bir savaş edebiyatı bahsini gerektirecek kadar geniş boyutlu bulunmuş binlerce savaş tasviri yapılmıştır. Divan edebiyatında tarihî-hamasî mesnevîler başlığı altında bu konunun incelenmesi yeterli olmayıp müstakil biçimde incelenmesinde yarar bulunmaktadır. Bu makalede, savaşların edebî sanatlarla sıkça tasvir edildiği bir mensur Selçuknâme incelenmiş ve bu tasvirlerde yer alan teşbihler dikkatlere sunulmuştur. Bu durumdan yola çıkılarak, tarih ve edebiyatın müşterek ürünler verebilen iki bilim olduğu hususuna da dikkat çekilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Selçuknâme, Savaş, Tasvir, Mazmun, Divan Edebiyatı, Mahbûb.

* Prof.Dr. Kırıkkale Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, meliacik63@kku.edu.tr

Giriş

Selçuklular, Ortaçağ asırlarının zaman ve mekanca farklı karelerinde genel ve özel düzeyde mühim görevler görüp mütemmim ödevler yürütmüş bir Türk boyu ve devletidir. Selçuklular hakkında kaleme alınmış yerli ve yabancı birçok kaynaktaki¹ Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve bu imparatorluğun taksimatında yer alan Kirman, Irak, Suriye-Filistin ve Anadolu Selçuklu devletleri mufassal biçimde ele alınıp anlatılmıştır. Bu kaynaklar arasında Tevârih-i Âl-i Selçuk ya da Selçuknâme adıyla, genellikle belli bir eserden tercüme veya telifî tercüme yoluyla hazırlanmış, yazarı bilinmeyen eserler de bulunmaktadır. Bu eserlerden birisi de nüshası Edirne Selimiye Kütüphanesi D 559/2'de kayıtlı (Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi nr. A-73) bulunan *Selçuknâme*'dir. Her bir yaprağında 30-32 satır bulunan ve 64 yapraktan olu-

I Bunların çoğu Arapça, Farsça ve batı dillerinde kaleme alınmış olup başlıcaları şunlardır:

Abbas İkbâl Aştîyânî, *Vezeret der-ahd-i Selâtin-i Büzürg-i Selçukî*, Tahran 1338; a.mlf. *Tarih-i Mufassal-ı İran ez-Sadr-ı İslâm tâ-inkırâz-ı Kaçariyye*, (yay. M. Debîr-i Siyâkî) Tahran 1347. Beyhâkî, Ebü'l-Fazl, *Târih-i Mes'ûdî* (yay. Gani-Feyyaz) Tahran 140-153. Bundarî, el-Feth bin Ali: *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra* (çev. Kıvamüddin Burslan), TTK yay, İstanbul 1943. Cahen, CL, *History of the Seljukid Period=Historians of the Middle East*, London 1962; a.mlf. *Pre-Ottoman Turkey, A general survey of the material and spiritual culture history 1071-1330*, London 1968 (çev. Y. Moran, Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler, İstanbul 1984). Cüveynî, Alâüddin Atâ Melik: *Târih-i Cihângüşâ* (çev. Mursel Öztürk, I-III, Ankara 1988). Hamdullah Müstevfî, *Târih-i Güzide*, Tahran, 1330-1339. Hatib Bağdadî: *Târihu Bağdad* (yay. M Emin el-Hancı), Kahire 1931. İbni Hallikan, *Vefeyâtü'l-a' yân ve Enbâu ebnâi'z-zamân* (yay. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Kahire 1948. İbni Hamdun, *Tevârihüs-sinin*, Topkapı Sarayı Kütb. III.Ahmed, nr. 2981. İbni İsfendiyar, *Târih-i Taberistan* (yay. A. İkbâl), Tahran 1320. İbni Bibî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye* (tıpkı basım, önsöz ve fihrist. Haz. Adnan S. Erzî) Ankara 1965. İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-muntazam ve mültakatü'l-multazam fi-ahbâri'l-mülûki ve'l-ümem*, Haydarabad 1358. İbnü'l-Esîr, *et-Târihü'l-bâhir fi 'd-devleti'l-Atabekiyye*, Kahire 1963; a.mlf. *el-Kâmil fi't-târih* (yay. C. J. Tornberg). Beyrut 1966. (çev. Abdükerim Özyayın X-XI. ciltler), İstanbul 1987. Laurent, J., *Byzance et les Turcs Seldjoudides dans l'Asie Occidentale jusque 'en 1081*, Paris 1914. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiü't-tevârih* (Selçuklular bölümü, yay. Ahmet Ateş). TTK Ankara 1960. Sadreddin el-Hüseynî, *Ahbâru 'd-devleti's-Selçukiyye* (çev. Necati Lugal) Ankara 1943. Urfalı Mateos, *Vekâyi'nâme (952-1136)* ve Papaz Grigor'un zeyli (1136-1162) çev. H.D. Andreasyan, notlar E. Dulaurier ve M.H.Yınanç, TTK, Ankara 1962. Yakut, Şihâbüddîn Ebu Abdullah, *Kitâbu Mu'cemi'l-Buldân*, Tahran 1956. Zahîrüddin Nişâburî, *Selçuknâme*, Tahran 1332. Zehebî, Ebü Abdu Muhammed, *Târihü Düveli'l-İslâm*, Topkapı Sarayı Kütb., III.Ahmed nr 2917, Köprülü Kütb., nr. 1079.

Selçuklular üzerine Cumhuriyet sonrasında da Coşkun Alp tekin, İbrahim Kafesoğlu, Fuad Küprülü, M.A.Köymen, N.Kaymaz, A.Taneri, O.Turan, H.Dursun Yıldız, M.H.Yınanç, Kasım Kufralı, Erdoğan Merçil, Ali Sevim, Faruk Sümer tarafından mufassal eserler kaleme alınmıştır.

şan bu nüsha tarafımızca bir sözlük projesi kapsamında taranmış ve buna daha sonra sentaks ve semantik incelemeler de eklenmiştir. Ketebe kaydı olmayan ve anonim bir eser intibai veren bu eserin başındaki temlik kaydı “*dahale fî-mülki’l-fakîr bi-inâyeti’l-Meliki’l-Kadir ve ene’l-fakîr Abdülhalim ibni Sülâle-i Mevlânâ*” şeklinde olup, bu durumda eser Mevlânâ’nın neslinden Abdülhalim adlı bir kimsenin mülkü olmaktadır. Eserin yazarıyla ilgili her hangi bir kayıt bulunmamakla beraber, konuyla ilgili neşredilen başka bir esere (Merçil, 1977) baktığımızda iki eserin aynı eser olduğu kanaatini ediniyoruz. Gerek nüshanın şekil özellikleri, gerekse ihtiva ettiği konu ve cümlelerin yapısı aynı eseri işaret etmektedir. Toplam 64 yaprak olan nüshayla ilgili tutulan notta baştan sekiz yaprağının eksik olduğu bildirilmekte olup böylece eksikle birlikte nüsha 72 yaprak tutmaktadır. Böyle olmakla beraber, nüsha numarası neşredilen söz konusu eserden farklıdır. Çalıştığımız eser Edirne Selimiye Kütüphanesi D 559/2’de kayıtlıyken neşredilen Selçuknâme aynı kütüphanede nr. 2314(eski 512)’de kayıtlıdır. Bu durumda, ele aldığımız nüshanın bilinmeyen bir nüsha olma ihtimali bulunmaktadır. Her ne kadar baştan sekiz yaprak eksik deniliyorsa da nüshanın başında temlik kaydı, fihrist, besmele, hamdele ve manzum bir giriş kısmı bulunduğundan müstakil bir eser gibi görünmektedir. Bu durumda eksik yapraklarda nelerin bulunduğu, ya da eksik yaprak bulunup bulunmadığı da düşünülebilmektedir. Neşredilen eserin baş kısmı, incelediğimiz eserdeki eksik yapraklar olabilir. Sonuç olarak, incelediğimiz nüshanın, müellifinin adının geçtiği baş kısmı çıkarılıp, manzum bir giriş de eklenip, ama yazarın adının nüshaya kaydedilmediği, anonim hale getirilmiş bir nüsha olma ihtimali bulunmaktadır.

Şairlik yönü de bulunan mahir bir münşi tarafından kaleme alındığı aşikâr olan bu Selçuknâme, secî ve edebî sanatlarla süslenmiş ve fonetik unsurlarla beslenmiş bir tarih eseri olup savaş tasvirlerinin çokluğunca ayrı bir öneme sahip bulunmaktadır. Savaş tasvirleri tabîi olarak teşbihlerle yapılmış olduğundan, burada öncelikle tasvir ve teşbih üzerinde durmak istiyoruz.

Tasvir, Teşbih

Arapça “sûret” masdarının tef’îl bâbından bir kelime olan tasvir kelimesi, bir şeye şekil ve suret vermek, yazıyla resmini yapar gibi tarif etmek, bir nesnenin benzerini resmetmek veya şekillendirmek demektir (Develioglu,1982:1242).

His ve hissedilen şeylere mahsus ifadeleri kapsayan bu kelime, tasavvur kelimesiyle de aynı kökten gelmekte ve tasavvur da bir şeyi zihinde şekillendirmek anlamını ifade etmektedir. Edebî tasvir ise bir nesneyi okuyanın veya dinleyenin zihninde estetik duygular uyandırıp şekillendirecek tarzda tarif etmektir (Şentürk, 2002:21). Tasvir, insanın gördüğü, hissedebildiği şeyleri duyurabilecek melekesidir. Hiç şüphesiz, tasvirde en mühim unsur benzetme (teşbih)dir ve insan muhayyilesi tasvirleri büyük ölçüde benzetmelerle yapar. Mehmet Akif, Sebül'r-reşâd'ın 9 Şubat 1317 tarihli nüshasında yazdığı bir makalede tasviri üç kısma ayırarak "birincisinde edibin realist bir ressam tavrıyla resmedeceği levhayı kendisinden hiçbir şey katmadan aynen aldığı, ikincisinde levhayı bazı eklemeler ve çıkartmalarla ve değişiklikler yaparak oluşturduğunu, üçüncüsünde ise tasvir edeceği şeyi olduğu gibi değil de, kendi görmek istediği gibi gösterdiğini" söylemektedir. Bu tasnifte birinci tasvir gerçeğin kendisini, ikinci tasvir gerçeğe hayalin birleştirilmesini, üçüncü tasvir ise tamamen hayali ifade etmektedir. Bu tasnife göre, incelemekte olduğumuz Selçuknâme'deki savaş tasvirlerinin büyük çoğunluğu ikinci ve üçüncü tasvir şekline girmektedir. Bu tasvirlerde genellikle "gibi, ki, çün, sanki, gûyâ hemân, misâl" gibi benzetme edatları kullanılmıştır. Tasvirin amacı bir durumu veya imajı zihinde canlandırmak olduğundan, şair bu yolla sayfalarca anlatılabilecek bir sahneyi okuyucunun zihninde birkaç kelimeyle oluşturabilmektedir. Tasvirî anlatım, okuyucu veya dinleyiciyi çabuk etkileyen, verilmek istenen mesajı en kısa yoldan verip öğreten, hislendirip düşündüren bir metottur. Tasvirin tesirini artıran unsurların başında teşbih ve istiare sanatları gelmekte olup, sözlü veya yazılı anlatımda anlatılmak istenen şey daima bir benzeriyle kıyaslanarak anlatılmıştır. Önce teşbihin, sonra da gelişerek istiarenin temelini oluşturan bu kıyaslamalar zamanla estetik bir mükemmelliğe erişerek edebî tasvirleri oluşturmuştur (Şentürk, 2002:21-22). Edebî tasvirde mecazî değişim daima büyük olmakta ve genellikle de teşbih, istiare, mecaz-ı mürsel, kinaye vb. edebî sanatlarla gerçekleşmektedir. Edebî tasvirin resimle tasavvuru birleştiren ve asırlar ötesini günümüze taşıyan bir yönü de vardır. Tasvir ve teşbih, iç içe iki kavram olup tasvirde teşbih, teşbihde de tasvir bulunmaktadır. Teşbih, aralarında çeşitli yönlerden benzerlik bulunan iki nesneden zayıf olanın kuvvetliye benzetilmesi olduğundan, bir tasvirin daha iyi anlatılması teşbihle mümkün olmakta, şair veya münşiler de bir olayı veya varlığı okuyucunun zihninde ancak teşbihlerle canlandırabilmektedir. Teşbihte bir kelime gerçek anlamıyla kullanıldığı hâlde, oluşturduğu anlam mecazî olmaktadır. Teşbihin dört ögesi olup bunlar: ben-

zeyen, kendisine benzetilen, benzetme yönü ve benzetme edatıdır. Tam teşbihte bütün sözcükler gerçek anlamını koruduğundan mecaz oluşmamakta; benzetme öğeleri azaldıkça da anlatım güçlenerek mecaz ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple mecaz, müekked (benzetme edatı olmayan) benzetmede başlayıp, teşbîh-i belîğde zirveye çıkmaktadır. İtibarî (fiktif) metin duvarları teşbih ve tasvir harçlarıyla örülmektedir. Aslında manzum olsun, mensur olsun tarih ve edebiyat eserlerinde az çok itibarî bir zemin bulunmakta ve eserin yazarı anlatımını çoğu kez benzetme ve mecazlarla yapmaktadır. Benzetme, edebî sanatların temeli ve başı olduğuna göre herhangi bir tasvirin edebî sanatlarla yapılması da kaçınılmaz hâle gelmektedir.

Divan Edebiyatında Savaş Tasvirleri

Divan edebiyatında manzum veya mensur hâlde ve edebî sanatlarla birlikte binlerce tasvir yapılmış ve tıpkı sevgili ve tabiat tasvirleri gibi savaş tasvirleri de dikkat çekici bir boyutta bulunmuştur. Bu edebiyatta bilhassa kaside, mesnevi ve kıt'alarda yüzlerce savaş tasviri yapılmış ve adeta bir savaş edebiyatı şubesi oluşmuştur. Divan edebiyatının konuları arasında muzaffer ordu ve asker tasvirleri de yer almaktadır. Savaşlarda Ordu-yı Humâyûn'un ve serdengeçti askerlerin kahramanca savaşları kafiyeli ve secîli kelime ve tamlamalarla ve edebî sanatlarla çok çarpıcı biçimde tasvir edilmiştir. Savaş tasvirlerinde savaş aletlerinin biçimlerinden asker naralarına, kılıç şakırtılarından tablu alem seslerine, otağ ve çadır kurulmasından sancak çekilmesine, bayrak dikilmesinden yay gerilmesine, ok atılmasından mızrak savrulmasına, savaş meydanı manzarasından oluk oluk akan kanların buharlarına kadar, teşbih ve mecazlarla yorumlanıp anlatılmış çok çeşitli tasvirler yapılmıştır. Bu edebiyatta savaş tasvirleri konusu hacimli bir doktora teziyle incelenecek kadar geniş bir konu olup, biz burada sadece çarpıcı birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Bunun için de ses ve tasvir şairi olarak öne çıkan 16.yüzyıl şairi Bâkî'nin, Kanûnî'nin muzaffer ordusunun savaşlarını ve yürüyüşlerini çarpıcı biçimde tasvir ettiği beyitlerinden birkaç örnek verecek ve yine aynı dönemden birkaç örnekle konuyu çeşitlendireceğiz:

Alevlerdür duhân içre görünür tığlar gûyâ

Ne dem gerd-i siyâhî rezm-gâhı kılza zulmânî

Siyah toz toprak savaş alanını kararttığında kılıçlar duman içinde parlayan alevler gibi görünür.

Bâkî bu beyitte kılıçların parıltısını hüsn-i talil yoluyla karanlık içinde görünen alevlere benzetmiştir. Öyle bir savaş alanı oluşmuştur ki, asker, fil ve arabaların yürüyüp koşmasından toz dumana karışmış ve kılıçlar da bu karanlığı aydınlatan alevler olmuştur. (Bâkî Dîvânı, kaside 5, beyit 13; Soyyiğit, 2006:89)

Bilürsin anı mürğ-i beyzâ-i pûlâd-ı nusretdür

Aceb mi dâne devşürse elinde tiğ-i bürrânî

Parlak çelikten yapılmış beyaz bir zafer kuşu olan (onun) keskin kılıcının, elinde durmadan dane devşirmesine şaşılır mı?

Bu beyitte padişahın kılıcı beyaz bir kuşa benzetilmiş, düşman kelleleri de bu kuşun yerden topladığı daneler gibi düşünülmüştür. Kılıcın yukarı-aşağı gidip gelmesi benzetme sebebi olmuştur. Düşman kellelerinin kılıcın inişiyle yok oluşları da kuşun gagasını indirmesiyle tanelerin kaybolması şeklinde tasavvur edilmiştir. (Bâkî Dîvânı, kaside 14 beyit 29; Soyyiğit, 2006:89)

Deryâ-misâl askerün içre alemlerün

Feth ü zafer sefînesine açdı bâd-bân

Deniz gibi askerlerinin içindeki sancakların, fetih ve zafer gemisine yelken açtı.

Muzaffer Osmanlı ordusu kalabalıklığı bakımından denize benzetilmiş olup, bayrakların rüzgârdan dalgalanması da bir gemi gibi düşünülen fetih ve zafe-rin yelkenleri olarak tasavvur edilmiştir. (Bâkî Dîvânı, kaside 1, beyit 24; Soyyiğit, 2006:89)

İderler reh-nümâlıklar adem mülkine a'dâya

Guzâtun ellerinde nîzeler şem'-i şebistânî

Gazilerin ellerindeki mızraklar tıpkı gece yanan mumlar gibi, düşmana yokluk ülkesi için kılavuzluklar yaparlar.

Bu savaş tablosunda geceyin yanan mumlara benzetilen mızraklar, düşmana yokluk âlemine gitmeleri için yol gösteren kişiler olarak tasavvur edilmiştir. Kılavuzluk etmek hem yol göstermek, hem de öldürmek anlamına gelecek biçimde kullanılmıştır. Mızrakların uçlarındaki sivri demirler mumların alevine, ana kı-sımları da muma benzetilmiştir. (Bâkî Dîvânı, kaside 5, beyit 14; Soyyiğit, 2006:89)

Dem-i a'dâ ile deşt-i cihâni lâle-zâr itdi

Sipâh-ı berk-reftâr-ı Tatârun tîr-i bârânı

Tatar askerleri gibi yıldırım hızlı Osmanlı ordusunun ok yağmuru, dünyanın ovalarını düşman kanıyla lale bahçesine döndürdü.

Tatar ve yağmur kelimelerinin bir arada kullanılmasıyla Tatarların sihirle yağmur yağdırdıkları inancına telmih yapılmış olmalıdır. Savaşçılıklarıyla tanınan Tatarlar, akıncılık, çapulculuk ve zalimlikleriyle de ünlenmişlerdir. Beyitte Tatarların bu özelliklerine de telmih yapılmış olup, deşt, berk(şimsek), bârân(yağmur) kelimelerinin bir arada kullanılması, bulutu akla getirmektedir. Osmanlı askerlerinin kalabalıklığı bu bulut mazmunu ile hissettirilmiştir. (Bâkî Divânı, kaside 14, beyit 24; Soyuyğit, 2006:89)

Tarihî eserlerde edebî sanat ve tasvirlerle anlatımın yaygınlaşmış bir üslup özelliği olduğu bilinmektedir. Bunun bir yansıması olarak divan şairleri arasında pek çok tarihçi, vakanüvis ve münşi yer almıştır. Savaş tasvirleri tarihî veya edebî birçok eserde görülmekle birlikte bu konuda müstakil olarak yazılmış manzum veya mensur birçok gazavatnâmede (Levend, 1956) daha ayrıntılı ve çarpıcı örnekler vardır. Bu eserlerde savaş tasvirlerinin yanısıra sıkça, feleğin zalim ve gaddar olduğu, kimini güldürüp kimini ağlattığı vb. temalar işlenmiş, kaza ve kader hususunda hikemî şiirler de söylenmiştir. Aşağıda, yine Kanûnî devrinden seçilen birkaç eserden feleğe ve zamana dair sözlerle savaş tasviri örneklerine yer verilmiştir:

Kanûnî devrinin başlarında ölen Hadîdî'nin 6646 beyitlik *Tevârih-i Âl-i Osmân* (Öztürk, 1991: 20) mesnevisinde sıkça savaş tasvirleri yapılmış olup bunlara bazı örnekler aşağıdadır:

Adû konmuşidi Osmân irişdi

İrişdi vü turuşdı vü girişdi

Müsil mânlar acib ceng eylediler

Cihâni kâfire teng eylediler

Şu denlü düşdi kâfir yire bi-cân

Hazân bergi gibi ilter gövdeyi kan (512-514)

Bu beyitlerde, ölen düşman askerlerinin yerlere yığılması sonbahar yapraklarının yerlere dökülmesine benzetilmiş, ölen kafir askerlerinin çokluğu da “kan gövdeyi götürürdü” diye anlatılmıştır.

*Çalındı kûs-i harbî göçdi leşker
Götürdi baş ejder-veş alemler (1247)*

Bu beyitte, savaş davulunun çalınmasıyla hareket eden ordunun görüntüsü anlatılmış ve sancakların göğe kalkması yedi başlı ejder gibi tasvir edilmiştir.

*Çalup tabl u nakâre sanc u sûrnâ
Sadâ-yı Allah Allah oldu peydâ
Belinler uyhudan at u er ürker
Ata oğlını çalup iki biçer
Sıdular kırdılar Serfün çerisin
Diri kurtarmayıp binde birisin (1261-63)*

Bu beyitlerde davul, trampet, zil ve zurnaların çalıp Allah Allah seslerinin yükselmesiyle atların uykudan uyandığı, erlerin ürktüğü, babanın oğlunu ikiye biçtiği ve Serf askerinin yenilip binde birinin bile kurtulamadığı anlatılmıştır.

*Namâz-ı subhı kıldı bindi sultân
Çalındı kûs u sûrnâ kıldı efgân
At arkasına geldi iki leşker
Mukâbil birbirine berâber
Açar ağzını ejder-veş alemler
Dem urup ehl-i küfri yutmağ ister
Süvâr olmuşidi kâfir esb-i tîze
Neyistânidi san sabrâda nîze
Ulaşarak girişdi birbirine
İki leşker karışdı birbirine
Şu resme saçılır kan üstine kan
Sanasın mevc ururdu bahr-ı ummân
Kılıç yüz bulduğunca başdan aşdı
Tekellüfsüz sünüler sadra geçdi (1475-1481)*

Bu beyitlerde, sabah namazını kılan sultanın ata binmesiyle kös ve zurnaların çalındığı, kalkan sancakların ağzını açmış ejder gibi kafirleri yutmak istediği, mızrakların ovada geniş bir kamışlık gibi görüldüğü, iki ordunun birbirine

girerek kanların dalgalanan deniz gibi birbirinin üstüne saçılarak aktığı tasvir edilmiştir. Celalzâde Mustafa(ö.1567)'nın Selîmnâme'sinde şöyle bir savaş tasviri vardır:

Meydân-ı ceng na'ra-i dilîrân ile pür-âvâz-ı mehâbet-âheng oldu. Cânibeynden tîğ ü şemşîrlerin çâk çâkı merg ü mevtille hem-râz, hançerler sinânlar tîrler cigerler delüp hûn ile dem-sâz oldu ki bir ân içinde ma'reke-i dil-âşûb ve ceng ü harb-i âteş-mashûb peydâ oldu ki âdem bedenleriyle sahn-ı zemîn munakkaş-ı hûnlar u cûylar olup kılıçlar serkeş idi. Her taraftan koşma ve döndürüşme her gûşe vü semt alışma ve virişme bir vechle ceng ü neberd oldu ki âlemin mizâcı pür-âlâm u derd oldu.

Bu mensur tasvirde, savaş alanının kahraman askerlerin heybetli narasıyla dolduğu, iki canipten kılıç şakırtılarının ölümle arkadaş ve hançer, süngü ve okların da ciğerleri delip kanla sırdaş olduğu söylenmiş, bir anda gönül karıştırıp ateş çıkaran bir savaş meydanı oluştuğu ve ortalığın kan ırmağıyla nakışlandığı, kılıçların baş çektiği belirtilmiştir. Her yanda koşuşturma ve çarpışma olarak dünyanın bünyesini dert ve kederle dolduran bir savaş çıktığı söylenmiştir.

Nazm

Hevâ âşüfte vü dembeste-i ceng
Zamân olmuşdu efgân ile hem-reng
Şu resme akdı kan rüy-ı zemîne
Gören sanurdu altundan defîne
Yahud gûyâ zemîn üzre ezüp hûn
Kazâ nakkâşı yazmış nakş-ı gülgûn
Yüzi hâkin serâser sürbe benzer
Kızarmış ya şafakda çarha benzer
Giren meydâna tâ pâ kan olurdu
Giden cân almağa bi-cân olurdu
Kılıç urmağa giden pehlevân
Hemân hâke koyardı pehlev anı
Figân u nâleler eylerdi sûrnâ

Düşer hâke cüvân u pîr ü bernâ
Samem geldi sadâlardan rü'ûsa
Kulak tutmazdı kimse tabl u kûsa
Serâser rezm yeri küşte oldu
Ne küşte küstelerden püşte oldu
Teberlerle bedenler oldu mecrûh
Sufûf oldu sayılmaz asker-i rûh
Fîrâra arka virdi sîne döndi
Kılıçlar hep kedildi sîne döndi
Bahâdırlar idüp hayli savaşı
Eli ayağı kırdı kesdi başı
Acib bâzâr idi cân satulurdu
Şarâba zehr ile semm katulurdu (Uğur
vd., 1997:133-135)

Bu beyitlerde de, havanın savaştan dolayı kendinden geçip zamanın figan ettiği, akan kanların yeryüzünü altından bir defineye döndürdüğü, kaza nakkaşının yere kandan gül renkli bir resim çizdiği, toprağın baştanbaşa kızarıp şafak gibi görüldüğü, savaş meydanına girenin kana battığı, can almaya gidenin cansız ve kılıç sallamaya giden pehlivanın da maktul olduğu, zurnaların feryad u figan edip yaşlının gencin birer birer toprağa düştüğü, çıkan seslerden başlara sağırılık gelip davulları kimsenin duyamadığı, savaş alanında baştanbaşa ölümlerden tepeler oluştuğu, bedenlerin baltalardan yaralanıp ruh askerlerinden sayılamayacak kadar saflar oluştuğu, nihayet geri dönüp kaçmaların başladığı, büyük savaştan çıkan yiğitlerin el ve ayaklarının kırılıp başlarının kesildiği, bu savaşın can satılan ve şaraba zehir katılan acayip bir can pazarı olduğu belirtilmiştir.

*Kûs-ı sultânî döğüldi her taraf
Cân u başlar dermiyân oldı telef
Çün felek kavahı sâz itdi nevâ
Ol nevâdan başlar oldı pür-hevâ
Ol hevâdan merd-i merdân oldı mest
Yürüyüb en birbirine sundı dest
Merhabâlar eyleyüp berhem diger
Şol kadar top urdı bu çevgân tığ
Kim melekler görüp iderler dirîğ
Nesl-i âdem katl olsar der-cihân*

*Ger bu âşûb olmaz olursa nihân
Rûmiyân u cündiyân berhem diger
Darb-ı seyf ü gürz idi fazl u hüner
Küh-ı Bakraz gibi yerde küşteler
At u âdem ölüsinden püşteler
Yürüzîn tutmuş idi ehl-i memât
Hûn revân olmuşıdi hemçün Fırât
Ger Feridûn Şâh u ger Dahhâk-ı pîr
Buna benzer görmediler dâr u gir
(Atik, 2001: 227-228)*

Lutfî Paşa(ö.1562?)’nın *Tevârih-i Âl-i Osmân*’ında da benzer savaş tasvirleri bulunmaktadır:

Bu beyitlerde, her tarafta padişahlık davulunun çalıp can ve başların ortada telef olduğu, felek kavalının ses çıkarmasıyla bu sesteki başların havaya girip kendinden geçerek birbirine el atıp merhabalaştığı, atılan topları gören meleklerin yazık dediği, eğer bu karışıklık gitmezse dünyada insan neslinin yok olacağı, Rumların ve süvarilerin hünerlerinin hep kılıç ve gürz darbeleri olduğu, yerlerde yatan insan ve at ölümlerinden tepelerin oluştuğu, ölümlerin yeryüzünü kaplayarak tıpkı Fırat nehri gibi kan aktığı, Feridun ve Dahhâk’ın bile böyle bir savaş görmediği anlatılmıştır.

Selçuknâme’de Tasvir ve Teşbihler

İncelediğimiz Selçuknâme bir tarih eseri olmakla beraber, sıralı ve bağlı cümle yapısı, edebî tasvirleri ve yer yer şiirlere² yer veren anlatımıyla dil ve edebiyat çalışmalarının da malzemesi olmaktadır. Savaşların teşbih, mecaz, mübalağa vb. edebî sanatlarla çarpıcı biçimde tasvir edilmesi bu eserin Divan edebiyatı çalışmalarının kapsamına girmesine ve adeta bir divan gibi incelenmesine zemin hazırlamaktadır. Yukarıda yapılan tanımlar ve verilen örnekler istikametinde eserdeki savaş tasvirlerine baktığımızda çoğunun zihinde yeniden oluşturulmuş ve bir ressam tavrıyla resmedilmiş biçimde verildiğini görüyoruz. Bir tasvirin daha etraflı anlatılması benzetme edatlarıyla olabilmekte ve böylece mufassal veya mücmel teşbihler ortaya çıkmaktadır. Selçuknâme’deki savaş tasvirlerinin çoğu da bu şekilde yapılmış teşbihlerle kurulmuştur. Bir tasvirin ayrıntılı biçimde yansıtılması benzetme edatı veya yönüyle mümkün olmakta, bunların ikisinin de bulunmamasıyla teşbih-i belîğ oluşmakta ve bu tip teşbihler de daha ziyade sanat yönü kuvvetli şiirlerde kullanılmaktadır.

Selçuknâme’de savaş meydanındaki görüntüler, ancak savaşa katılmış birisinin veya katılmış birisinden dinleyenin bu kadar canlı ve heyecanlı tasvir edebileceği tasvirlerdir. Bu tasvirlerde kullanılmış benzetmeler insanı adeta savaşın yapıldığı zamana ve mekana götürmektedir. Mesela, savaşta üzerlerine kan ve beyin sıçramış askerler bir kaplan, kılıçlar yıldırım, kanlar yağmur, pehlivan askerler denize girmiş timsah olarak tasvir edilmiştir. Akan kanlar için “kanlar yağmur gibi yağdı”, savaşın ustası askerler için de “tecrübe anasının memesinden süt emmişler” ifadesi kullanılmıştır. Eser, mesnevi nazım şekliyle yazılmış 44 beyitlik bir tevhid, na’t ve mi’râciye ile başlamakta ve burada savaş için değil de daha ziyade tabiat için tasvir ve teşbihler yapılmıştır. Bu beyitleri, esere hâkim olan tasvirî metodun örneklerini artırmak amacıyla aşağıya alıyoruz. *El-hamdü lillabi’l-Mübdi’i’l-acâyib ve’s-şükrü li-Münşii’l-garâyib* denildikten sonra

2 Bunlar genellikle Arapça ve Farsça olup hükümdarların ölüm döşeginde veya önemli bir olayda söylediği şiirlerdir. Bu şiirlere tipik bir örnek de Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar(ö. 1117)’in ölüm döşeginde söylediği şu Farsça manzumedir:

Be-zahm-ı tîğ-i cihân-gîr ü gürz-i kal’a-güşây - Cihân musahhar-ı men çü ten-i musahhar-ı rây
Besâ bilâd giriftem be-yek işâret-i dest - Besî kilâ’ güşüdem be-yek füşürden-i pây
Çü merg tâhten âverd hiç sûd ne-dâşt - Bekâ bekâ-yı Hudâst mülk mülk-i Hudây (Selçuknâme, 34b)
Cihan zabteden kılıcın ve kale fetheden gürzün yarasıyla, düşünceye tabi olan beden gibi dünya da bana tabi oldu. Bir el işaretiyle pek çok ülkeler zabtettim, bir ayak diremeyle birçok kale fethettim. Ölüm koşar adım geldi; hiç fayda yok, bâkîlik ve mülk Allah’a mahsustur.

gelen bu manzum kısımda: insan, denizin ve karanın sultanına; insanların kimisi gülen çiçeğe, kimisi de ağlayan bülbüle; felek cellada, meclise, dolaba ve aynaya; ayın aldığı çeşitli şekiller nakışlarla dolu bir resme; süreyya yıldızı feleğin bir deste gülüne; gece ile gündüz feleğin giysisine; güneş altından bir taca; ilk ve sonbahar mevsimi feleğin ve bağın elbisesine benzetilmiştir. Daha sonra Hz. Muhammed(as) için yazılmış naat ve mi'râciyede Hz. Muhammed bir sultana, komutana, aya, peygamberlik bir ülkeye ve din de bir gemiye benzetilmiştir. Aşağıda verilen bu manzum giriş, eserin tasvirlerle dolu olduğuna da önceden

mef'ûlü mefâilün feûlün

Hallâkı cemî'-i kâyinâtun

Rezzâkı cemî'-i zî-hayâtun

İhsânına mazhar oldu insân

Babr u bere anı itdi sultân

Sun'ına olup cemâli mir'ât

Andan görünür kemâli bi'z-zât

Lutfına letâfeti nişândur

Aynına ilim de ayândur

Kimini idüp çü verd-i handân

Oldı kimi andelib-i nâlân

Kimisi estîr-i renc ü mihnet

Kimisi garik-i zevk u râhat

Kimisi gamile pür-belâdur

Kim ayş u tarabda pür-safâdur

Lutfına kimisi mazhar olmış

Mazhar kimi gamda hemde kalmış

Her zerre delil-i mübr-i cûdi

Meh necmile pertev-i vücûdi

Cellâd-ı felek-nişân-ı heybet

Kahr u gazabıla oldu hüccet

Her levhasına yazar Utârid

Hükmini nice olursa vârid

Eşkâl-i kamer ki pür-nişândur

Hem sun'-ı Bedî'den beyândur

Bezrn-i feleği hûn itdi tezyîn

Bir deste gül oldu ana pervîn

Harfından idüp ana huzû'ı

Bir secde ider felek rükû'ı

Çarhı dün ü gün düzer kemâ-hî

Geh geydürür ak u geh siyâhı

Geh encümile müzeyyen eyler

Geh geydürür ana efser-i zer

Geh bâğa libâs ider bahârı

Geh debrün olur hazân disârı

Dolâb-ı felek döner şeb ü rûz

Sîrâb kimi kimisi pür-sûz

Her evvele zâtı oldu evvel

Her âbirün âbiri muhassal

Her nesne ki zâbir ü nihândur

Mahfi degül ana hep ayândur

Hayretdedür andan insile cân

Zâbir kamu andan u o pinhân

Yok kudret ü hikmete nihâyet

Yok sun'-ı acibe hadd ü gâyet
Ervc-i felek-i ilmde a'lem-i enbiyâ
Aczile didi ki mâ-arefnâ
Na't-ı Seyyid-i rüsül Hâdi-yi sübül
Ol efdal-i mürselin Ahmed
Ol Hâtem-i enbiyâ Muhammed
Ol menba'-ı lutf u hüsn-i ahlâk
Ser-çeşme-i evliyâ-yı âfâk
Ol mevrîd-i revân-ı Mevlâ
Ol mehbit-i mucizât-ı kübrâ
Sâlâr-ı gürûh-ı ehl-i tevhid
Serdâr-ı cünüd-ı terk ü tecrid
Ser-defteri cümle enbiyânun
Peygamberi âhir-i zamânun
Sultân-ı vilâyet-i velâyet
Şâhenşeb-i mülket-i risâlet
Çün geldi o mihr-i âlem-ârâ
Nûrile cihân toldi azvâ
Çün sûret-i Mustafâya irdi
Dehr aynası bir safâya irdi
Din keştisine çün oldı lenger
Şer'ile tonandı babrile ber
Gerçi bu cihânda müntehâdur
bir bakıma işaret etmektedir.

Ervah içinde mübtedâdur
Şânında buyurdu Sâni'-i pâk
Levlâke lemâ balaktül-eflâk
Mi'râca urûc idüp o server
Seyr itdi semâ vü arşa yekser
Süllern idi nüb-sipîhr-i devvâr
Zer pâyeler ana seb'-i seyyâr
Necmîle meh oldı müşterîsi
Zer itdi nisâr her birisi
Ayağına kebkeşân u pervîn
Görüp döşedi fûrûş-ı zerrin
Bârân-ı safâ irüp sebâba
Fer virdi cemâli âftâba
Ol mihr ayağına meh sürüp rû
Nûrını ziyâde eyledi o
Çün ol gice oldı çarha sâir
Per açdı o mâha nesr-i tâ'ir
Encümle müzeyyen oldı eflâk
Oynardı şihâb olup ferah-nâk
Eflâke revân olup o meh-rû
Cedy ü esed oldı tev'emân-hû
Ol mâh geçüp niçe menâzil
Tâ arş-ı azîme oldı vâsıl

Mesnevi nazım şekliyle yazılmış bu tevhid ve na'tta, önce Cenâb-ı Hakk'ın kâinâta kurduğu tevhidî nizamı anlatılmış ve O'nun "bütûn kâinâtın yaratıcısı ve besleyicisi olduğu, insanı kendi sûretinde yaratıp denize ve karaya sultan kıldığı, onlardan kimini gül gibi güldürüp zevk içinde yaşatırken, kimini de dert ve sıkıntı içinde bülbül gibi ağlattığı, her zerrenin cömertlik mübrüne delil olduğu, ay ile yıldızın varlığını gösterdiği, Utârid'in O'nun hükmünü aynen yazdığı, ayın aldığı şekillerin O'nun sanatından nakışlar olduğu, Süreyyâ yıldızının bir deste gül olarak felek meclisini kanla süslediği, feleğin korku ve saygıdan rükû ve

secde ettiği, feleği gece gündüz aynı şekilde düzenleyip bazen ona beyaz, bazen de siyah giysi giydirdiği, bazen yıldızlarla süslerken, bazen ona sarı taç giydirdiği, bazen bağa ilkbaharı giydirirken bazen sonbaharın feleğin kaftanı olduğu, felek dolabının gece gündüz döndüğü ve kimi suya kanmışken kiminin yandığı, O’nun her evvelin evveli, her âhirin âhiri olduğu, gizli-açık her şeyi bildiğı, insile cinnin O’ndan hayrette olduğu, her şey O’na açıkken, O’nun her şeyden gizli olduğu, kudret ve hikmetine ve şaşılacak sanatına sınır olmadığı” belirtilmiştir. Daha sonra Hz. Muhammed’in na’ına geçilmiş ve “onun peygamberlerin en üstünü ve sonuncusu, güzellik ve iyiliğın kaynağı, velilerin pınarı, Allah’ın rubunun ve büyük mucizelerin iniş yeri, tevhib ehlinin komutanı ve terk ü tecrid ordusunun kumandanı, son peygamber ve tüm peygamberlerin başı olduğu, velilik ilinin pâdişâhı, peygamberlik mülkünün şâhı olduğu, âlemi süsleyen güneşin Mustafâ’nın sûretine erdiğinde felek aynasının parladığı, din gemisine lenger olduğunda deniz ve karanın şer’ ile donandığı, bu dünyada son olmasına rağmen rublar içinde ilk olduğu, Allah’ın, onun hakkında Levlâke lemâ-tıalaktül-eflâk’i buyurduğu, Mi’râc gecesi dokuz feleğın ona merdiven olduğu, yıldızlarla ayın ona altın saçtığı, samanyolu ve Süreyyâ’nın saygıdan onun ayağına altınlar döşediğı, güzelliğinin güneşi canlandırdığı, ay ile güneşin ona secde ettiği, o gece nesr-i tâ’ir adlı yıldızın onun için kanatlandığı, feleklerin yıldızlarla süslediğı ve onun böylece birçok menziller geçerek arşa yükseldiğı” anlatılmıştır.

Eserin Dili ve Üslubu

Kalem ile kelâmda ve secî ile şiirde üstün mahâret ve kâbiliyete sahip bir edib ve hatib tarafından kaleme alındığı açık olan eserin en mühim özelliğı secilerle süslenmiş, sıralı ve bağılı unsurlarla beslenmiş cümle yapısı ve edebî sanat ve tasvirlerle çeşitlenmiş anlatım tarzıdır. Eserde bazen sayfa boyunca devam eden sıralı ve bağılı cümleler kullanılmış olup bunlardan savaşların anlatımında kullanılanları benzetme ve mecazlar bakımından ayrı bir yere ve değere sahiptir. Bu makalenin konusu olan bu tasvirlerin analitik biçimde incelenmesi savaşın da bir edebiyatı olduğunu, ölme ve öldürmenin, kılıç sallama ve kalkan kollamanın, tolga ve takılma biçiminin, kan akıtmanın, askerlerin duruş, sürüş ve dalış şeklinin, orduların hareket ve yürüyüş biçiminin, savaş meydanındaki ses ve nefeslerin de tıpkı edebiyatın mahububu gibi tasvir edilebileceğini, bunun okuyucunun hayalini canlı, kanlı ve heyecanlı tutarak tasvirin daha iyi anlaşılmasını sağlayacağını, böylece okuyucuya az sözle çok şey anlatılacağını göstermektedir. Asırlardır birçok tarihî ve edebî eserde sergilenmiş olan bu konu tarih ve edebiyatla iç içe geçmiş vaziyette günümüze kadar gelmiştir. Edebiyatta edebî tasvir ve sanatlar daha ziyade mahbup, tabiat, din ve tasavvuf, kâinat vb. üzerine kurulu

olmuş, kan, can, ölme-öldürme gibi ürküp korkmaya dayalı savaş unsurları da insan ruhunda uyandırdığı menfi tesir sebebiyle pek ele alınmamış ve savaş edebiyatının incelenmesi böylece gölgede kalmıştır.

İncelenmekte olan eserin dili sadelik bakımından orta nesir grubuna girmekte, üslubu da büyük ölçüde tasvirî (deskriptif) bir metoda dayanmaktadır. Büyük ölçüde yazarının iyi bir şair olmasıyla ilgili olan bu durum, eserin bir edebiyat eseri gibi incelenmesine de zemin hazırlamaktadır. Eserin cümle yapısı daha önceki bir çalışmamızda (Eliaçık, 2004) incelenmiş olup, bu çalışmamızda ise daha ziyade eserin üslubuyla ilgili görünen savaş tasvirleri ele alınacaktır. Eserde Arapça, Farsça kelime ve tamlamalar orta seviyede kullanılmış, ağır ve külfetli bir anlatım sergilemekten mümkün olduğunca uzak durulmuştur. Eserin akıcılığını sağlayan asıl unsur, sıralı ve bağlı cümleler olup, bu yolla olaylar edebî tasvir ve teşbihlerle beslenerek daha iyi ortaya konulmuştur. Devrindeki (15.yüzyılın ikinci yarısı) külfetli dille yazılmış diğer eserlere göre bu eserin hayli açık ve sade bir dille yazılmış olduğu söylenebilir.

Üslup, bir sanatçı, çağ veya ülkeye mahsus söyleyiş özelliği, biçimi veya tekniği olup, kelimelerin daha ziyade mecazî anlamlarıyla öne çıkmaktadır. Bir şeyin çarpıcı bir dille ifadesi büyük ölçüde üslupla ilgili olmakta ve üslubun edebî sanatları da beraberinde getirici bir yapısı bulunmaktadır. Kelimelerin farklı tesirlerle kullanılması şâirin hayal gücünü ortaya koymakta, şair veya münşi de bu gücünü, aldığı eğitim veya yaşadığı çevrenin etkisiyle göstermektedir. Böyle olmakla beraber, şair veya münşilerin üslubunda tabî ki kendi tabiat ve mizaçları daha belirleyici olmaktadır. Şairlik tabiatı güçlü, kalam ve kalemde hayli iddialı bir yazarca kaleme alınmış olan incelediğimiz Selçuknâme de edebî tasvir ve teşbihlerince canlı ve çarpıcı bir eserdir. Eserin akıcı üslubu okuyarlarda bir meyil ve ilgi oluşturmakta, tasvirler ise konuya olan ilgiyi daha da artırmaktadır. Aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere, anlatımın akıcılığı büyük ölçüde bağlı cümleler ve secîli kelimelerle sağlanmış, secîli kelimelerin ses ve ahengiyle sağlanan armoni, edebî tasvirlerin manevi hazzıyla çok iyi bütünleşmiştir:

...şemşîr-i bürrânlar ve tîr ü sinânlar meydânda cevalân eyledi; tîrler sîneleri nişân idüp demrenler yüreklerde mekân itdi; şemşîrler berk gibi oynar ve kanlar yire yağmur gibi inerdi, âlem gulûyile memlû ve hây u hûyile tolu oldu...

... pes iki leşker mergzâr-ı Karatekinde biribirine mülâkî olup ceng ü cîdâl ve harb u kîtâle başladılar, yirler atların ayakları altında gerd ü gubâr olup havâyâ ağdı ve tîğ-i hûn-nişânlardan kan yağmur gibi yağdı.

Selçuknâme’de Savaş Tasvirleri

Divan edebiyatında mahbubun gözü, kaşı, kirpiği, saçı, yanağı vs. uzuvlarıyla diğ er belli başlı konular etrafında dönüp dolaş an mazmunlar şairlerin hayalinde büyük bir yer tutmuş ve zihinlerinde ince hayal ve yeni tasavvurlarla iş lenerek birçok imaj ve imgenin oluş masına zemin hazırlamıştır. Bu mazmunlar, teşbih ve mecazlarla birlikte bazen de savaşları anlatmakta kullanılmış, bu kez insanın hayal dünyasında korkunç, ürpertici ve dehşetli duygu ve düşüncelerin oluş masını sağlamışlardır. Savaş sahnelerinin anlatımında teşbih ve mecaz unsurları bu kez kan, kılıç, ceset gibi ölü mü hatırlatan unsurlar için kullanılmıştır. Türklerin hayatında ve kültüründe savaşlar çok önemli bir yer tutmakta ve bu savaşları anlatmakta kullanılan kelime ve kavramlar da müstesna özelliklere sahip bulunmaktadır. Savaşlar milletlerin ve insanların hayatını değ iş tiren, hatta birçok milleti ve ülkeyi tarih sahnesinden silen dönüm noktalarıdır.

İncelediğimiz eserde yukarıda verilen savaş tasvirlerine benzer biçimde, ilgi çekici teşbih ve mecazlarla süslenmiş birçok savaş tasviri bulunmaktadır. Bu tasvirlerde oklar ve akan kanlar yağ an yağ mura ve ırmağ a, yerde oluş an balçık bir kan denizine ve ölen askerlerin cesetleri de bu kan denizindeki adalara, kılıçlar ve gürzler yıldırma, pehlivan askerler denize girmiş timsaha ve üzerlerine kan ve beyin sıçramasından oluş an görüntüleri bir kaplana, sokaklarda yığılan cesetler tepelere, gökyüzüne yükselen kan buharları ve tozlar bulutlara, pehlivanların sesleri gök gürültüsüne, atların ayak sesleri kıyamet zelzelesine, savaş bir değ irmene ve akan kanlar değ irmen oluş undan akan su ve yağ mura, tecrübe emzikli bir anneye, zaman talimhaneye, savaş da bir ocağ a benzetilmiştir. Bu savaş tasvirlerine dair seçilmiş örnekler aşağıda gösterilmektedir:

1. Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar ile Hille emîri Seyfûddevlle Sadaka arasında 1108’de vuku bulan savaş tasvirinde ok ve kan, yağ an yağ mura, balçık bir kan denizine, ölen askerler de bu kan denizinde bulunan adalara benzetilmiştir:

Etrâk yayak olup balçıkun içine sultânun yanınca gitdiler sultânun atını yetdiler. Seyfûddevlle askerinin üzerine tîr-i bârân atdılar; kanlar yağmur gibi

revân oldı; balçık kandan deryâ-yı ummâna döndi; bir vechle savaş oldı ki ol kan deryâsının içinde leş ü baş yığılup adalar peydâ oldı; bî-had adam öldi, sağ az kimse kaldı. (Selçuknâme, vrk. 34a)

Bu tasvirde, ardı ardına atılan okların havadaki görüntüsü, okların ardından oluk oluk akan kanlarla bir arada düşünüldüğünde tam bir kan yağmuru tablosu ortaya çıkmıştır.

2. 9 Eylül 1141’de Sultan Sencer kumandasındaki Selçuklu ordusunun Gür Han kumandasındaki Karahıtaylar karşısında 30 bin kayıp vererek ağır bir yenilgi aldığı Katvan savaşının tasviri için hem manzum hem mensur aşağıdaki tasvirler yapılmıştır. Önce iki ordunun savaş öncesi durumu şöyle anlatılır:

İki leşker birbirine yakın yetdi, sultân ile Gür Han Katvan nâm bir mevzi’de biribirine mukâbil bâr u pengâh ve hayme vü hargâh kurup oturdılar. Sabâha dek iki leşker kayd u yarak gördiler, iki cânibden kimsenün gözine uyhu girmedi, bir ahad huzûr u râhat bulmadı, hezâr havf u bîmle iki asker birbirine karşı mukîm oldı. Çûnkim ol gece geçüp sabah oldı cihan rûşenâ.. (Selçuknâme, vrk.36b-37a)

Bu tasvirde, karşılıklı çadır kurup mevzi alan iki ordunun savaş öncesi görüntüsünün tasviri yapılarak ardından bu büyük savaşa tanıklık edecek o günün sabahı nazmen şöyle tasvir edilmiştir:

Sıfat-ı subh:

Kaldurup mihr-i felek zerrîn alem

Düredi necm leşkeri bir bir hiyem

Çekdi zerrîn tîğ yürüdi güneş

Götürüp gitdi o dem ceys-i Habeş

Nûrdan bir hayme kurdı âftâb

Tabla kurs-ı mihr idi pertev tınâb Leşker-i nûrile toldı şeş-cihât

Kana gark oldı şafakdan kâyinât

Leşkerini kesr idüp leylün nehâr

Tîr-i envârile itdi târumâr (Selçuknâme, vrk.36b-37a)

Bu beyitlerde de çok iyi bir şair olduğu anlaşılan şairin teşbih ve tasvirleri nazmen

karşımızdadır. Buna göre, feleğin güneşi altın sancağını yükseltmeye başlayınca yıldız askerleri birer birer çadırlarını dürmüş; güneş altın kılıcını çekip yürüyünce o siyahi askerler kaybolup gitmiş; ışığı çadır ipi, yuvarlağı da tabla olan güneş nurdan bir çadır kurmuş; her taraf nur askerleriyle dolup kâinat şafağın kanıyla boğulmuş; gündüz, gecenin askerini kırıp nur oklarıyla onu tarumar etmiştir.

Daha sonra bu büyük savaşın tasvirine geçilir. Bu tasvirde, kılıçlar yıldırıma, kanlar yağmura, pehlivan askerler denize girmiş timsaha ve üzerlerine kan ve beyin sıçramaktan oluşan görüntüleri de bir kaplana benzetilmiştir:

...hemân kim rûz olup ziyâ irdi adû biribirini gördi, iki cânibin begleri at arkasına gelüp tuğ u alemler çözüldi, iki taraftan asker saff u alay olup birbirine karşı düzüldi, tabl u alemlere zahmeler urdılar, iki asker biribirinün üzerine sürdiler, vardukça cengün âteşi sûzân olup iki leşker havf u hirâsı koyup bir aradan birbirine hücum idüp eser-i tîğî üzerlerine rücûm itdiler, şemşîr-i bürrânlar ve tîr ü sinânlar meydânda cevelân eyledi, tîrler sîneleri nişân idüp demrenler yüreklerde mekân itdi, şemşîrler berk gibi oynar ve kanlar yire yağmur gibi inerdî, âlem gulûyile memlû ve hây u hüyile tolu oldî, ad u san issi pehlüvânlar deryâya girmiş neheng gibi cânile ceng idüp her birisinün üzerine kan beyni sıçramaktan pelenge dönmişdi, iki asker birbirine tîğ u teberi şöyle urdılar ki kan gövdeyi götürdi, bir ceng düredi ki rûz-ı kıyâmetden nişân virdi. Ol gün ol asker bir vechle ceng itdiler ki biribirinün başına âlemi teng itdiler. (Selçuknâme, vrk.36b-37a)

3. 1153'de yüz bin kişilik Selçuklu ordusunu ağır bir yenilgiye uğratan Oğuzların müteakiben Nişabur'u yağmalaması tasvir edilirken sokaklarda yığılan cesetler tepelere benzetilmiştir:

Nişâbûr'a ta'bîr olunmak mümkün olmayan işler itdiler, ölüler sokaklarda yığıldı depeler gibi oldî; ehl-i Nişâbûrile çoğı Câmî'-i Menî'îye girdiler tahassun itdiler. Guz ardlarından irdiler, hiç câmi' içinde bir kimse komayup kırdılar, bir tarîk üzerine ekser-i Horasan nehb ü gâret ve yağma vü hasâret itdiler (Selçuknâme, vrk. 44b)

4. 1154'de Irak Selçukluları arasında vuku bulan bir kardeş savaşında Irak Selçuklu Devleti 6. hükümdarı II. Muhammed ile Süleymanşah (7. hükümdar) savaşmış ve bu savaş tasvirinde cesetler tepelere, akan kanlar ırmağa, gökyüzüne yükselen kan bu-

harları ve tozlar bulutlara, kılıçlar ve gürzler yıldırıma, oklar yağmura, pehlivanların sesleri gök gürültüsüne, atların ayak sesleri de kıyamet zelzelesine benzetilmiştir:

bir vechle şiddet üzerine kîtal ve ceng ü cidâl oldu ki anun gibi kîtalî çeşm-i rûzgâr görmüş ve ol vech üzerine cengi bir zamânda kimse haber virmiş degül idi. Kılıçlar uvandı ve oklar döğündi, küştelerden püşteler oldı³, meydân leş ü başıla doldı; kan bir vechle revân oldu ki ol vâdî kan ırmağı olup cereyân itdi, kanun buhârî ve meydânun tozu havaya ağup gökyüzün miğ gibi kapladı ve tîğler berk gibi oynayup şu'âından âlem rûşen olur ve oklar yağmur gibi dökülürdi ve gürzler sâ'ika-misâl inüp başları hurd eyler ve pehlüvânların ra'd-vâr sadâsıyla meydân yiri gürlendi; atların ayağından yir sarsılup bir vechle lerzân olurdu ki zelzele-i sâ'atdan nişân virürdi. Şol kadar kîtal oldu ki meydân ortasında ölülerden diriler yüriyecek yir bulmadı ve esîr boynına urmakdan zencîr ve selâsil kalmadı. (Selçuknâme, vrk. 49b)

5. Irak Selçuklu hükümdarı Arslanşah ile kardeşi Muhammed arasında Hemedan civarında 1161'de vuku bulan bir savaşta Atabek İldeniz, Arslanşah'ın yanında, Rey valisi İnanç, İsfahan valisi İzzeddin Satmaz ve Kazvin valisi Alp Argun da Muhammed'in yanında yer almışlar ve bu savaş Muhammed ve yandaşlarının yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Bu savaş tasvirinde, savaş bir değirmen gibi düşünülüp, kanlar ise değirmen oluşundan akan suya ve yağmura benzetilmiştir:

pes iki leşker mergzâr-ı Karatekinde birbirine mülâkî olup ceng ü cidâl ve harb u kîtalê başladılar, yirler atların ayakları altında gerd ü gubâr olup havâyâ ağdı ve tîğ-i hûn-nişânlardan kan yağmur gibi yağdı; ceng değirmeni iki tâyifenün üzerine döndi ve ol hengâmda niçe başlar öğündi, kan değirmen oluşundan akar gibi revân oldu, meydân leş ü başıla doldı. (Selçuknâme, vrk.50b)

6. 1175'de Irak Selçuklu hükümdarı Arslanşah ve müttefiki Türk kuvvetlerinin Gürcü kralına karşı yaptığı sefere katılan askerlerin övgüsü de bir tür savaş tasviridir. Bu sefere Azerbaycan emiri İldeniz ve oğulları Pehlivan ile

3 Celâlzâde Mustafâ'nın Selîmnâme'si ve Lutfî Paşa'nın Tevârih-i Âl-i Osmân'ında da aynı ifadeler geçer. Selîmnâme: Serâser rezm yeri küşte oldu-Ne küşte küştelerden püşte oldu (age s.135). Tevârih-i Âl-i Osmân: Kandan olmuş idi ol yer lâle-reng-La'l u mercân oldu yerde cümle seng, Küştelerden yerde oldu püşteler-Cürmümüzün kâtibi ferîşteler(age s.230)

Kızıl Arslan ve Ahlat şâhı II. Sökmen katılmış ve Gürcü kralı bu kuvvetlerden korkarak kaçmıştır. Askerlerin bu tasvirinde tecrübe, emziren bir anneye, zaman talimhaneye, savaş da ocağa benzetilmiştir:

pes Arslanşah Gürcün hâlin tebâh itmege Irak'dan bir asker ile kalkdı ki gözler bakmaz kamaşur ve yürekler korkar, görenler havf u haşyetden ürkerdi; ol asâkirde şuncılayın erler vardı ki her birisi bin kişiye cevâb iderdi, her birisi tecribe anasının memesinden süd emüp rûzgâr ta'limhânesinden terbiye bulmuş ve ceng ü harb ocağında bişüp perverde olmuş, hiçbir zamânda ol kesret üzerine asker ve yarakları kâmil pehlüvânlar cem' olmuş degül idi. (Selçuknâme, vrk.53a)

7. 6 Mayıs 1188'de Hemedan yakınındaki Day-Merg'de Irak Selçuklu sultanı Tuğrul III kumandasındaki kuvvetlerle vezir Celaledin kumandasındaki hilâfet ordusu savaşmış ve bu savaşta Selçuklu kuvvetleri hilâfet ordusunu mağlup etmiştir. Bu tasvirde, atların ayaklarından göğe yükselen toz ve kan buharları buluta, kanlar da yağmura benzetilmiştir:

pes gelüp iki asker biribirine buluşup bir vechle ceng ü kitâl oldı ki yir atların ayakları altında gerd ü gubâr olup havâyâ ağdı bulut gibi âftâba hicâb oldı; cihân tozdan ve kan buhârından zulmetile toldı, kanlar yire yağmur gibi yağdı. (Selçuknâme, vrk. 56b)

Sonuç

Bu makalede, dil ve edebî özellikleriyle öne çıkan bir tarihî eser merkez alınarak bu eserde savaş tasvirlerinin işlenişini incelenmiş ve eserin Divan edebiyatının da kapsamına girdiği kabul edilerek edebî yönden mütalaalar yapılmıştır. Divan edebiyatında hayatın birçok önemli kesiti gibi, çağlar açıp çağlar kapatan savaşlar da edebî sanatlarla çarpıcı biçimde tasvir edilip anlatılmıştır. Böyle iken Divan edebiyatı hakkında yakın tarihimizden beri yapılagelen: “mahubun uzuvlarıyla diğer belli başlı konular üzerinde dönüp dolaşan ve basmakalıp konuları işleyen bir edebiyattır” yargısı eksik ve yanlış bir tespit olarak gözükmektedir. Bu edebiyatta ülkelerin ve toplumların kaderini değiştiren savaşlar çarpıcı biçimde tasvir edilerek birçok dil ve edebiyat malzemesi de ortaya konulmuştur. Savaşlar Türklerin hayatlarında, bilhassa İslâm mede-

niyeti dairesi içine girmeleriyle başlayan süreçte çok önemli bir yer tutmuştur. Bu savaşlar mazmunlaşmış kelime ve tabirlerle birlikte binlerce savaş tasviriyile işlenerek dinî, tarihî, edebî vs. birçok kitapta yerini almış bulunmaktadır. Savaş tasvirleri büyük ölçüde teşbihlerle ve olayın zihinde yeniden canlandırılmasıyla yapılmakta ve böylece okuyucunun olayı adeta yaşayarak anlaması sağlanmaktadır. Türk tarihi ve edebiyatında büyük bir yer tutan bu konunun, Divan edebiyatı içinde sadece tarihî-hamasî mesneviler başlığı altında incelenmesi yetersiz olup, müstakil bir bahis altında ele alınmasında fayda vardır. Üzerinde inceleme yaptığımız mensur Selçuknâme hem tarih, hem de edebiyat açısından mühim bilgi ve belgeler elde edilebilecek, dil ve üslubu üzerinde daha geniş ve farklı çalışmalar yapılabilir bir eserdir. Bu makalemizin bu yöndeki çalışmalara kılavuzluk edeceği ümidini taşıyoruz.

Kaynakça

- Atik, K. (2001). *Lutfi- Paşa Tevarih-i Âl-i Osmân*. Ankara, KBY.
- Develioglu, F. (1982). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, Aydın Yayınevi.
- Eliaçık, M. (2004). *Selçuknâme’de Sıralı Cümleler*, Ankara, V.Türk Dil Kurultayı, 20-26 Eylül.
- Öztürk, N. (1991). *Hadidi- Tevârih-i Al-i Osmân*, İstanbul, MÜ FEF Yayını.
- Levend, A. (1956). *Gazavatnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey’in Gazavatnâmesi*. Ankara, TTK.
- Merçil, E. (1977). *Selçuknâme-Ahmed bin Mahmud I-II*. İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser.
- Soyyığıt, İ. (2006). *Bâkî’nin kasidelerinde edebî tasvirler*, İstanbul, İÜ SBE yüksek lisans tezi.
- Şentürk, A. A. (2002). *XVI.Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*, İstanbul, Kitapevi Yayınları.
- Uğur, A.- Çuhadar, M. (1997). *Celâlzâde Mustafa- Selimnâme*, Ankara, MEB.
- www.arapcasozluk.net